

Inleiding

Slavenarbeid vormde eeuwenlang een schakel in de mondiale ketens van productie, distributie en consumptie. In de negentiende eeuw, toen de centrale culturele, politieke en financiële instituten van Nederland tot stand kwamen, was deze slavernij nog altijd deel van het wereldrijk. Nederlandse families, instellingen en overheden zijn tegenwoordig steeds vaker geïnteresseerd in de rol die hun rechtsvoorgangers hebben gespeeld in het koloniale- en slavernijverleden. Ondanks de groeiende aandacht voor het slavernijverleden, ontbrak het nog aan een onderzoek naar de betrokkenheid van De Nederlandsche Bank bij slavernij. In 2020 gaf DNB aan dat men zich bewust is ‘van de huidige discussie over het Nederlandse slavernijverleden’ en dat ‘mede naar aanleiding van het onderzoek bij de Bank of England, [is] besloten tot een historisch onderzoek naar de relatie tussen DNB en slavernij.’¹ In opdracht van DNB, met medewerking van het archief van DNB en in volledige onafhankelijkheid hebben wij dit onderzoek ter hand genomen.

Dit boek is een geschiedenis van De Nederlandsche Bank waarin wij bijzondere aandacht schenken aan het verband met slavernij, zowel als factor in de economie en als onderwerp van politiek debat. De wens om onderzoek te doen naar het verband tussen de geschiedenis van financiële instellingen en de geschiedenis van slavernij leeft ook bij verzekeraars als Lloyd's of London en commerciële banken.² In de Verenigde Staten is het uitvoeren van dergelijk onderzoek in sommige staten een wettelijke verplichting. Dergelijke onderzoeken blijven vaak beperkt tot directe juridische betrokkenheid en aansprakelijkheid. DNB heeft ons verzocht om in dit onderzoek een ruimer begrip van de historische betrokkenheid bij slavernij te hanteren.³ Ons onderzoek richt zich niet alleen op de formele betrokkenheid van DNB bij slavernij, maar ook op de particuliere betrokkenheid van vooraanstaande bestuurders.⁴ Bovendien is nagegaan of DNB en de betrokken bestuurders een rol speelden in de afschaffing van de slavernij.

Eerdere geschiedenissen van DNB schonken geen aandacht aan de slavernij. In het standaardwerk van A.M. de Jong treffen we over het onderwerp niets aan.⁵ De omvangrijke biografie over bankpresident Willem Cornelis Mees rept niet over diens rol in de beweging voor de afschaffing van de slavernij.⁶ Ook in een hoofdstuk van Joost Jonker uit 1996 over de rol van handelshuizen en bankiers bij de oprichting van DNB blijft slavernij onbesproken.⁷ Het was simpelweg geen onderwerp dat specifieke aandacht behoeft om de geschiedenis van DNB te kunnen begrijpen. Hoe dichter we bij de huidige tijd komen, hoe vaker we het onderwerp in de geschiedschrijving tegenkomen. Zo gaat Jonker in 2004 uitvoerig in op de plek van de Surinaamse plantages in de activiteiten van Insinger & Co – een commissaris van DNB – en levert daarmee een belangrijke bijdrage aan de kennis over de relatie tussen slavernij en het Amsterdamse bankierswezen in de negentiende eeuw.⁸ In haar onderzoek uit 2007 naar de antislavernijbeweging wijst Maartje Janse op de voortrekkersrol van bankpresident Mees in deze beweging.⁹ Of Mees zich ook binnen DNB met dit onderwerp bezighield viel echter buiten het bestek van haar onderzoek. In een recente biografie over Alexander Gogel (volgens A.M. de Jong de geestelijk vader van DNB) uit 2017 besteedt Jan Postma meermaals aandacht aan het feit dat Gogel belangen had in de plantage-economie, maar hij gaat niet in op de vraag of dit mogelijk effect heeft gehad op zijn visie voor een nationale bank.

Dat dergelijke vragen niet werden gesteld is niet verwonderlijk, in deze studies werden de geschiedenis van slavernij en de geschiedenis van DNB onafhankelijk van elkaar behandeld. Dat is niet langer het geval. Pepijn Brandon en Karin Lurvink onderzochten in 2018 de rol van Insinger & Co in het beïnvloeden van de politiek om de afschaffing van de slavernij in het voordeel van de eigenaren te laten uitvallen.¹⁰ In 2020 ging Marcel Boumans dieper in op de complexe verhouding van voormalig president van DNB Nicolaas Gerard Pierson met de slavernij en de afschaffing ervan.¹¹ De stilte rond het onderwerp wordt stapsgewijs doorbroken en in deze studie behandelen we DNB en slavernij uitdrukkelijk in onderlinge samenhang, zowel in financiële, politieke als maatschappelijke zin.

Na het onderzoeken van de beschikbare literatuur en diepgravend onderzoek in de archieven van het ministerie van Koloniën, de archieven van DNB en diverse particuliere en notariële archieven zijn wij tot de volgende conclusies gekomen:

1. Het startkapitaal van DNB kwam deels van ondernemers met directe belangen in de plantageslavernij.
 - De kleine kring van hoofdinvesteerders, juristen en bestuurders van het eerste uur bestond voor een belangrijk deel uit de Amsterdamse financiers, handelaren, reders en boekhouders die leidinggaven aan het Atlantische, slavernijgebaseerde complex van kolonisatie, plantageproductie, scheepvaart, verwerkende industrie en handel. De groep van zestien investeerders uit wiens midden de commissarissen kwamen en die de eerste directeuren voordroegen telde slechts vijf mensen van wie we geen directe intensieve betrokkenheid bij slavernij konden vaststellen. Illus-tratief voor de nabijheid van slavernij in deze groep is het feit dat twee van de zestien investeerders geboren werden in Suriname als kinderen van plantage-eigenaren.
 - De kapitaalkrachtige Johanna Borski behoorde niet tot deze groep van zestien omdat haar grote kapitaalinjectie pas later kwam. Haar investering in DNB was 40 procent van het startkapitaal van de bank. Ze had veel slavernijgerelateerde investeringen. Het door Borski in DNB geïnvesteerde kapitaal kwam deels voort uit de arbeid van circa 565 slaafgemaakten op de plantages *Anna Catharina*, *Blankenburg*, en *Sage Pond* in Demerary. In Suriname bezat ze tweederde van de aandelen in de grote plantage *Zeezigt*. Belangen in de plantage-economie vormden bij de oprichting van DNB slechts een klein deel van Borski's uitstaande kapitaal. Zij nam geen deel aan het publieke debat over slavernij en de afschaffing.

2. Na oprichting was DNB indirect betrokken bij de Nederlandse koloniale slavernij en slavernij in niet-Nederlandse gebieden.
 - DNB maakte bij het verlenen van diensten geen onderscheid tussen klanten die wel of juist niet bij slavernij betrokken waren. Er was destijds geen juridische grond voor een dergelijk onderscheid en dit werd ook beleidsmatig niet gemaakt.
 - Uit hoofde van haar functie verleende DNB haar diensten, naast aan tal van andere ondernemingen, ook aan handelshuizen die betrokken waren bij slavernij. Deze slavernijgebaseerde onderne-mingen maakten gebruik van de diensten van DNB zoals hoofdzakelijk het belenen van goederen die door middel van slavenarbeid waren geproduceerd.

- Van de onderzochte steekjaren samen (elke vijf jaar van 1817 tot 1863) was bijna dertig procent (29,61%) van de goederen die bij DNB werden beleend geproduceerd met slavenarbeid.
 - Van de effecten die bij DNB werden beleend is het onwaarschijnlijk dat dit effecten op slavenplantages betrof. Wel werden zeer waarschijnlijk effecten van de zuidelijke slavenstaten van de VS beleend. Tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog verstrekte DNB krediet met Noord-Amerikaanse staatsobligaties als onderpand.
- DNB weigerde lange tijd om vestigingen buiten Amsterdam te openen. Een van de gevolgen hiervan was de oprichting van autonome instellingen als de Curaçaose Bank, de Javasche Bank en de Particuliere West-Indische Bank. Door het bestaan van deze instellingen liep het dagelijkse slavernijgerelateerde financiële verkeer in de koloniën niet via DNB.
 - DNB ondersteunde het ministerie van Koloniën in het dagelijkse betalingsverkeer. Dit was van belang voor de Nederlandse koloniaal- en handelsactiviteiten. Dit resulteerde er bovendien in dat DNB een belangrijke rol had in het uitbetalen van de tegemoetkoming voor de slaveneigenaren na de afschaffing van slavernij in 1863.
3. Slavernij liet de vooraanstaande DNB'ers niet onberoerd. Meer dan hun tijdgenoten waren zij persoonlijk, bestuurlijk en politiek betrokken bij koloniale slavernij. Bij een vergelijkbaar instituut als de Amsterdamse Wisselbank was dit aanzienlijk minder.
- Door het erven van aandelen of het overnemen van bestuursfuncties van oude of overleden familieleden hadden vooraanstaande DNB'ers een directe betrokkenheid bij slavernijgerelateerde ondernemingen.
 - Behalve aandelenbezit waren sommige DNB-bestuurders ook direct betrokken bij het management van plantages; Joan Huydecoper besliste bijvoorbeeld in vergaderingen welke slaafgemaakte 'de schat van vrijdom' mocht ontvangen en Jan Hodshon tekende een akte waarop de waarde van individuele slaven genoemd stond.
 - Naast hun activiteiten voor DNB organiseerde een aantal vooraanstaande DNB'ers zich om de belangen van de slaveneigenaren politiek te behartigen. Zij waren betrokken bij het totstandkomen

van de wetgeving waarmee de slavernij werd afgeschaft. Die wetgeving was voordelig voor de slaveneigenaren, mede door de bijdrage van vooraanstaande DNB'ers.

- Van de zes DNB-bestuurders in 1863 (vier directeuren, een secretaris en de president) ontvingen er drie (Johannes Hermanus In-singer, Ferdinand Rendorp, en Johannes Hermanus Molkenboer), tegemoetkoming bij het afschaffen van de Nederlandse slavernij. Bij de afschaffing van de Britse slavernij ging er compensatiegeld naar Johannes Luden en Joan Huydecoper.
- Een enkeling was betrokken bij organisaties die ijverden voor het beëindigen van de slavernij. Bankpresident Mees speelde voorafgaand aan zijn professionele carrière bij DNB een aanzienlijke rol in de heropleving van de afschaffingsbeweging in Nederland.

Deze conclusies wijzen erop dat de geschiedenis van slavernij niet enkel een overzeese aangelegenheid was, maar dat het raakvlakken had met tal van activiteiten in Nederland. De geschiedenis van slavernij is deel van de Nederlandse geschiedenis en daarmee ook deel van de geschiedenis van DNB. Dat deel van de geschiedenis is lang door stilte omringd geweest, maar inmiddels is er meer aandacht voor deze kant van het verleden. Zoals hoogleraar koloniale en postkoloniale geschiedenis Gert Oostindie het verwoordt: 'het is niet fraai, maar het hoort er wel bij.'

Met de hedendaagse maatschappelijke interesse voor historische slavernij doemt onmiddellijk een ingewikkelde vraag op: hoe duiden we de betrokkenheid van DNB bij een slavernij die eeuwenlang had bestaan, maar juist in de eerste decennia van het bestaan van DNB werd beëindigd? Om die vraag te kunnen beantwoorden is het nodig om ons te realiseren dat een aantal eenentwintigste-eeuwse denkbeelden over instituten en onderwerpen verschillen met die van de negentiende eeuw: DNB was nog geen grote centrale bank, slavernij was nog niet bij wet verboden en de verhouding tussen het parlement en het staatshoofd was nog niet zoals die nu is. Ook opvattingen over oneigenlijke vormen van belangenverstrengeling verschillen van wat wij nu gewend zijn. Door deze verschillen tussen toen en nu, en de veranderingen die plaatsvonden in de tijd die wij hier behandelen is het nodig om de chronologische ontwikkeling nauwgezet te schetsen.

We bouwen dit boek dan ook zoveel mogelijk chronologisch op. Op deze manier worden veranderingen door de tijd inzichtelijk. Eerst behandelen we de bijna gelijktijdige afschaffing van de slavenhandel en de oprichting van DNB in 1814. In het tweede hoofdstuk doen we dan een kleine stap

terug en belichten we hoe veel van de bestuurders en belanghebbenden vaak via hun ouders of grootouders betrokken waren geraakt bij koloniale slavernij. De afschaffing van slavernij was na de oprichting van DNB internationaal al een belangrijk thema, en het won in Nederland aan urgentie door de afschaffing van de slavernij in het Britse rijk in 1834. De reactie van DNB-functionarissen met belangen in slavernij op het Britse besluit is het onderwerp van het derde hoofdstuk. We schenken daar ook aandacht aan de herrijzenis van de antislavernijbeweging in Nederland en de politieke debatten over hervorming en afschaffing van de slavernij. Het vierde hoofdstuk biedt inzicht in de dienstverlening door DNB en waar deze gerelateerd was aan koloniale slavernij. Het proces richting de afschaffing van slavernij en de daarop volgende periode vormt het onderwerp van het laatste hoofdstuk. Bij prominente DNB'ers geven we in de tekst aan in welke jaren zij (directeur-)secretaris (s.), commissaris (c.), directeur (d.) of president (p.) waren. In bijlage 2 is een overzicht te vinden van alle betrokkenen die zijn onderzocht.

Om reliëf te kunnen geven aan het verband tussen de slavernijgeschiedenis en de geschiedenis van DNB onderscheiden we meerdere niveaus van betrokkenheid. Hierbij bouwen we voort op de omschrijving die werd gehanteerd door het onderzoeksproject *slaves, commodities and logistics* voor activiteiten die in Nederland werden ontplooid.¹² Het uitreden of financieren van schepen voor de slavenhandel, plantage-eigendom (en dus eigendom van slaafgemaakten), directeurschap van een plantagefonds, inkoop en doorvoer van plantagegoederen, scheepvaart op plantagekoloniën, raffinage van plantagegoederen en het verstrekken van hypotheeken voor plantages gelden als directe betrokkenheid.¹³ Andere activiteiten duiden wel op een verband met slavernij, maar zien we als indirecte betrokkenheid, bijvoorbeeld als iemand firmant was in een onderneming die zich ook bezighield met de doorverkoop van koloniale goederen of als iemand enkele aandelen had in een fonds dat in plantages investeerde. Dit is een kwestie van gradaties, waarbij we per geval afwegen of het gaat om directe of zijdelingse betrokkenheid. Voor zover mogelijk benoemen we bij de individuen die wij hier behandelen in welke mate ze betrokken waren bij slavernij. Hierbij moet worden opgemerkt dat de groep bestuurders en ondernemers die wij hier behandelen vaak een divers portfolio had en dus niet te vangen is onder de noemer van één enkele vorm van betrokkenheid.

De slavernij die in dit boek centraal staat is de geracialiseerde productieslavernij in de samenlevingen rond de Atlantische Oceaan. In de verantwoording achter in dit boek lichten we deze afbakening toe. Belangrijk om hier nog op te merken is dat slavernij niet alleen bestond in de Atlantische koloniën. Het ging in de Nederlandse koloniën in het Atlantisch gebied om 45.275 mensen die in 1863 werden vrijverklaard. Zoals in dit boek zal blijken was de slavernij in Britse koloniën, het zuiden van de Verenigde Staten en Brazilië ook verbonden aan de activiteiten van Nederlandse ondernemers en investeerders. Daar liep het aantal mensen in slavernij in de miljoenen. In Nederlands-Indië is de omvang en het belang van slavernij nog niet goed te reconstrueren. Bij de afschaffing van slavernij in Nederlands-Indië in 1860 werden circa vijfduizend mensen vrijgemaakt, van wie de helft op de nootmuskaatplantages van Banda en de andere helft in huishoudens. Waar Nederland slechts indirect controle had, moeten we het doen met schattingen. Op Java is de slavernij in de negentiende eeuw vrijwel geheel verdwenen, maar op de overige eilanden zal het aantal slaafgemaakten vallen tussen de 567.000 en de 806.000.¹⁴ Het beleid gedurende de negentiende eeuw was om directe slavernij geleidelijk te vervangen door andere vormen van – vaak onvrije – arbeidsmobilisatie.